

KUML 1988
-89

KUML¹⁹⁸⁸₋₈₉

KUML¹⁹⁸⁸ -89

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

Jysk Arkæologisk Selskab satte dette KUML
til minde om
JOHANNES BRØNDSTED
i hundredåret for hans fødsel
den 5. oktober 1890

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Redaktion: Poul Kjærum

Redaktionsudvalg:

Jens Henrik Bech, Thisted

Steen Hvass, Vejle

Stig Jensen, Ribe

Erik Johansen, Aalborg

Erik Jørgensen, Haderslev

Hans Jørgen Madsen, Århus.

Omslag: Sporer fra ryttergrav i Gantrup

Udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd

Omslag: Flemming Bau

Tilrettelæggelse: Elsebet Morville

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11/12

Papir: Stora G-print 120 g

Copyright 1990 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-050-3

ISSN 0454 6245

Indhold/Contents

<i>Poul Kjerum</i> : Johannes Brøndsted – et 100 års minde	7
<i>Jørgen Jensen</i> : Arkæologien mellem videnskab og folkelighed	9
Archaeology between science and popularization	14
<i>Steen Hvass</i> : Asken Yggdrasil	15
Yggdrasil. The World Tree	20
<i>Peter Gathercole</i> : Gordon Childe efter 30 år. Forelæsning ved 40 års jubilæet for oprettelsen af Forhistorisk Arkæologisk Institut ved Aarhus Universitet	21
Gordon Childe after thirty years	27
<i>Gert Hougaard Rasmussen</i> : Okkergrave fra ældre stenalder på Djursland	31
Ochre graves from the Early Stone Age on Djursland	40
<i>Pia Bennike og Verner Alexandersen</i> : Fannerup-skelettet. Antropologiske studier	43
Anthropological studies of the Fannerup skeleton from the Early Stone Age	56
<i>Lone og Steen Hvass</i> : Et gravkammer fra enkeltgravskulturen	57
Grave chambers in the single-grave culture	75
<i>Orla Madsen</i> : Gantrup. En enkeltgravshøj med ringrøft og grav med dødehus	77
Gantrup. A mound from the single-grave culture with a circular trench and a grave with a mortuary house	95
<i>Orla Madsen</i> : Grønlund. En høj med kammergrav og andre grave fra bronzealderen	97
A mound with a chamber-grave and other graves from the Bronze Age at Grønlund	117
<i>Erik Jørgensen</i> : Højgård, Avnevig og Måde. Tre syd- og sønderjyske grave fra tiden omkring Kristi fødsel	119
Højgård, Avnevig and Måde. Three graves from Slesvig and Southern Jutland from the time around the birth of Christ	141
<i>Dorthe Kaldal Mikkelsen</i> : To ryttergrave fra ældre romersk jernalder – den ene med tilhørende bebyggelse	143
Two equestrian graves from the early Roman Iron Age – one with an associated settlement	195
<i>Henrik Jarl Hansen</i> : Dankirke. Jernalderboplads og rigdomscenter. Oversigt over udgravningerne 1965-70	201
Dankirke. Eisenzeitliche Siedlung und Handelszentrum. Übersicht über die Ausgrabungen von 1965-1970	241
<i>Steen Wulff Andersen</i> : Alsiske brandgrave fra den yngre jernalder	249
Cremation graves from the late Iron Age on Als	285
<i>Jens Jeppesen og Hans Jørgen Madsen</i> : Stormandsgård og kirke i Lisbjerg	289
A nobleman's farm and church in Lisbjerg	309
<i>Torben Egebjerg Hansen</i> : Værktøjsfundet fra Dejbjerg. En vikingetidshåndværkers redskaber	311
The implements found at Dejbjerg	323
<i>Nils M. Jensen og Jens Sørensen</i> : Nonnebakkeanlægget i Odense. En ny brik til udforskningen	325
A new clue towards solving the puzzle of the Nonnebakke construction in Odense	333
<i>Hans Krøngård Kvistensen</i> : Spor efter guldsmede fra vikingetiden i Viborg	335
Traces left by goldsmiths in Viking Age Viborg	346
<i>Anne Hedeager Krag</i> : Frankisk-Byzantinsk dragtindflydelse. Tre jyske gravfund fra det 10. årh. e.Kr.	347
Fränkisch-byzantinische Einfluss auf die Tracht des 10. Jhr. n. Chr. Durch Trachtfunde aus drei jütischen Gräbern	358
<i>Gad Rausing</i> : Fanns ren i Skotland under vikingatid?	359
On the question of Reindeer in Scotland in postglacial times	361
<i>Jysk Arkæologisk Selskab 1988 og 89</i>	365

Gantrup

En enkeltgravshøj med ringgrøft og grav med dødehus

Af Orla Madsen

På tidsskriftet *Skalks* foranledning overfløj luftfotografen Torkild Balslev og arkæologen Carsten Sønderby i 1977 en række egne af Jylland med henblik på en kortlægning af arkæologiske anlæg. Et af disse observeredes på Gantrup mark ca. 2 km. sydvest for landsbyen Yding, 15 km. nordvest for Horsens. I en kornmark kunne her ses en tydelig kreds med en indre lidt mere diffus rektangulær aftegnning (fig. 1) (1).

I Nationalmuseets sognebeskrivelse anføres lokaliteten som en næsten usynlig højning, der ifølge en meddeler skulle være en høj (2). Da anlægget imidlertid trods sin forholdsvis ringe størrelse kunne minde om et middelalderligt borganlæg foretog arkitekt Søren Gottfred Petersen og lektor Ole Schiørring fra afdelingen for Middelalderarkæologi, Aarhus Universitet i efteråret 1977 en mindre prøvegravning. En 13,4 m lang og 1 m bred søgegrøft blev gravet ind i anlæggets sydside. Grøften placeredes således, at den ring, der blev iagttaget fra luften, blev skåret, medens det indre rektangulære felt ikke berørtes. Anlægget viste sig at være en stærkt nedpløjet høj omgivet af en bred og dyb ringgrøft med stolpespor.

Efter bevilling fra rigsantikvaren foretog Horsens Museum i efteråret 1988 en udgravning af hele højen (3). Et samlet gravkompleks bestående af en jordfæstegrav, en tørveopbygget høj og yderst en ringgrøft med lodretstående stolper blev herunder undersøgt.

Topografi

Gantruphøjen ligger sammen med en anden ligeså udpløjet høj i udkanten af et omfattende højområde. Terrænet, som er forholdsvis fladt, ligger 70-80 m over havet. Mod syd, vest og nord er det omgivet af stejle, dybe ådale og lavninger, medens det mod øst stiger jævnt mod Yding Skovhøj, der som Danmarks højeste punkt kroner landskabet ca. 3,5 km. fra Gantruphøjen.

Centralgraven

Næsten i ringgrøftens centrum og let nedgravet i det gamle vegetationslag fandtes centralgraven (A1), som var det eneste bevarede gravanlæg i hø-

Fig. 1: Luftfoto af anlægget. Efter Skalk nr. 5, 1977. Foto: Torkild Balslev.

Aerial photo of the construction. From Skalk no. 5. 1977. Photo: Thorkild Balslev.

jen. Det var en rektangulær 2,5 m lang og 1,1 m bred øst-vest vendt plankekiste, hvis inderområde var opfyldt med højfyld fuldstændig som den omgivende (4). Kistens låg konstateredes i form af et 1-2 mm tykt trækulslag ca. 10 cm under pløjelagets nedre grænse (fig. 2). Laget var især sammenhængende midt i graven, men dog også sporadisk i den øvrige flade (5). Graven var omgivet af en 20 cm bred og 8 cm dyb u-formet hulning, som var særlig tydelig mod nord og syd (fig 8). I sydsidens hulning sås spor af en lodretstående planke, som havde udgjort den ene af kistens sider. Denne planke var ikke sortbrændt. Det gjaldt også de fleste af de træspor, som fandtes under gravgaverne og må antages at stamme fra kistens bund. Det var dog ikke muligt sikkert at adskille låg og bund.

Der var ingen spor bevaret af den gravlagte. Derimod fremkom i gravens sydvestende følgende gravgaver (fig. 5 og 6): Ca. 0,5 m fra gravens sydvestlige ende fandtes en 20 cm lang stridsøkse af sandfarvet bjergart (X2) (fig 3). Øksen var nedlagt med oversiden mod vest, æggen ind mod gravens midte og nakken ud mod gravens kant. Øksen er af Glob's type F2 (6), et langt og usædvanligt smukt forarbejdet stykke.

En 15,5 cm lang hulsleben mejsel (X1) (fig. 3) fandtes 20 cm vest for stridsøkse. Mejslen lå let skrånende med æggen mod sydøst og æggens

Fig. 2: Grav A1's vestlige del frilagt set fra vest. Bemærk de markante trækulslag midt i graven.

The western part of grave A1 exposed, seen from the west. Note the distinct charcoal layer in the middle of the grave.

hulslebne side nedad. Delvis under mejslens nakkeende fremkom en dårligt bevaret rund ravperle (X4), ca 1 cm i diameter. Umiddelbart øst for mejslen lå 7 små flintafslag (X7-13) (fig. 4), hvoraf de fem var forholdsvis regulære trekantede småflækker, mens de sidste to var af mere uregelmæssig form. Selvom afslagene ikke typologisk er erkendt som redskaber er det fristende at opfatte dem som spidser i et bundt pile. Gravens sidste genstand, en tyndbladet sleben økse (X3) (fig 3) lå 50 cm øst for stridsøkseen. Øksen lå med æggen mod vestsydvest, noget skrånende, idet den lå på kanten af den ovenfor omtalte hulnings inderside. Gravgaverne viser, at den døde var en mand, der har været nedlagt på højre side med hovedet i vest og ansigtet vendt mod stridsøkstens æg, således som det er almindeligt i enkeltgravskulturens tidlige grave (7). Stridsøkseen daterer graven til ældre bundgravstid (8), en datering i overensstemmelse med gravens placering lidt nedgravet i det gamle vegetationslag.

Under de nederste træspor havde det gamle pløjelag en rødlig nuance, som var særlig tydelig under de områder, hvor de brændte kistespor var mest markante. Det drejer sig sandsynligvis om et nedsivningslag, da grænserne nedad og til siderne var meget diffuse.

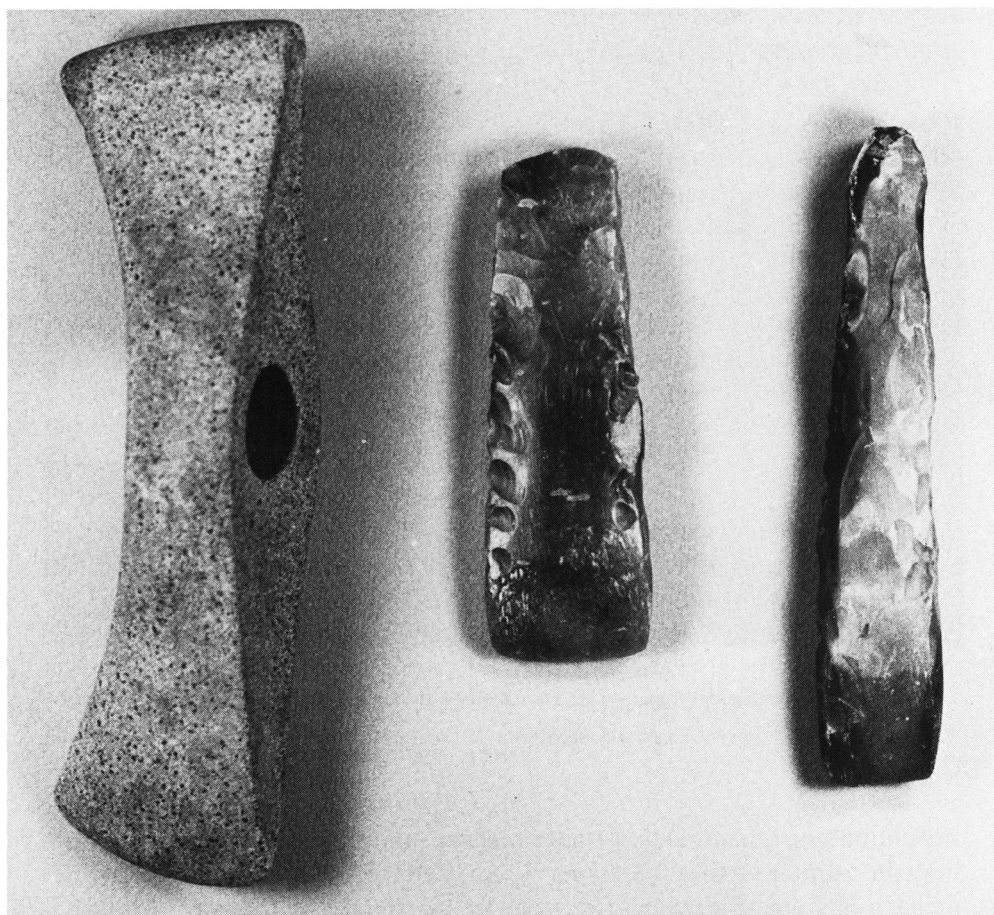

Fig. 3: Økserne og mejslen fra grav A1.
The axes and chisel from grave A1.

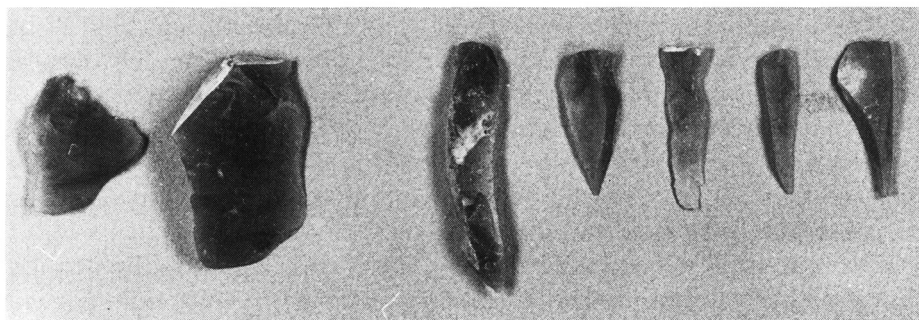

Fig. 4: Flintafslagene fra grav A1.
The flint chips from grave A1.

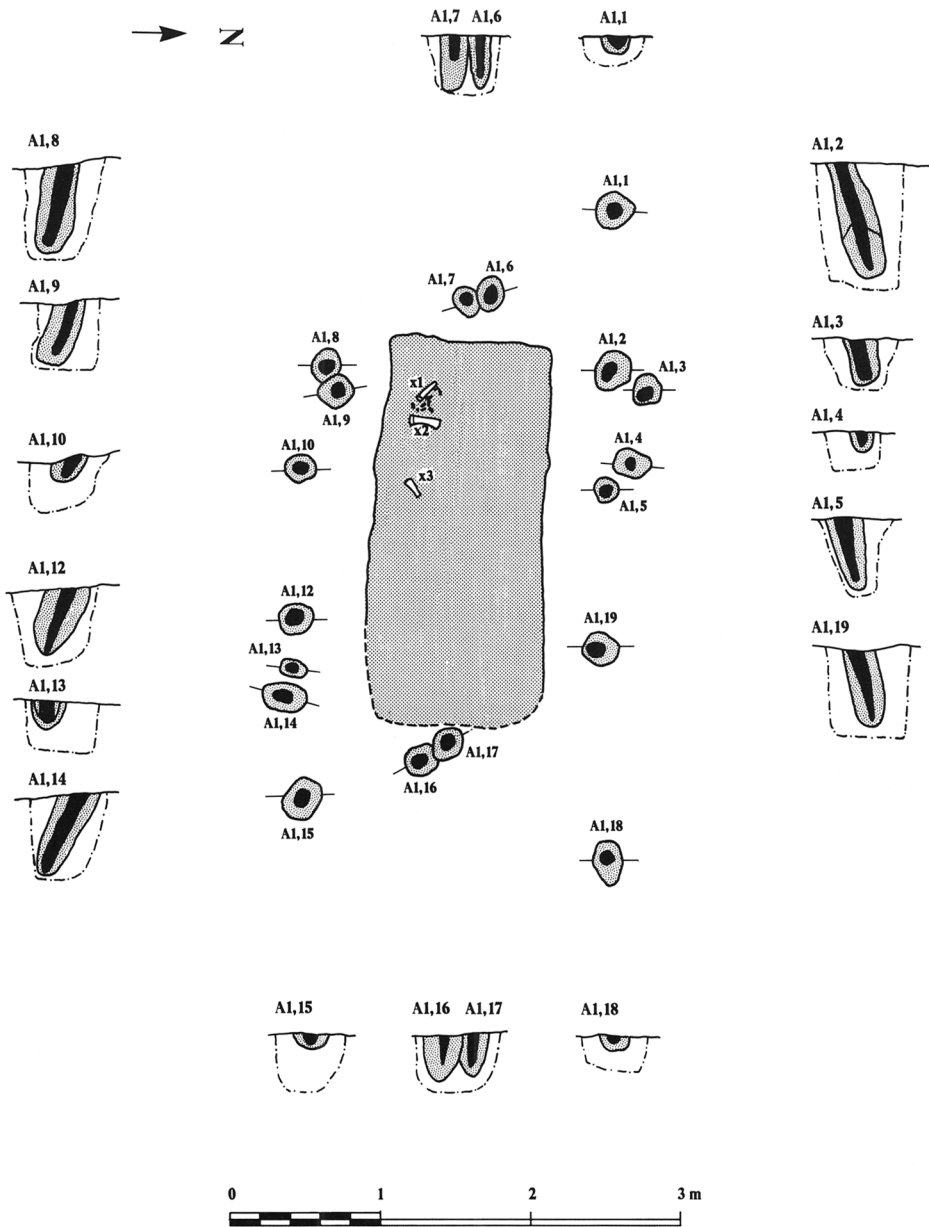

Fig. 5: Plan af grav A1 og det omgivende dødehus. Dødehusets raftehuller er gengivet i profil.
 Plan of grave A1 and the mortuary-house. the rafter-holes of the mortuary-house are shown in profile.

Dødehuset

Under udgravningen af centralgraven (A1) bemærkedes to tætsiddende helt jordfrie huller, ca. 30-40 cm udenfor gravens sydvestlige side. Disse fortsatte skråt nedad. Hullerne blev først tolket som muldvarpegange, men da området omkring og under A1 gravedes til undergrund viste det sig, at de to huller havde rummet runde rafter, samt at der omkring gravanlæget fandtes flere huller af samme type.

Omkring grav A1 har tydeligvis stået et teltformet dødehus, rejst af tynde tilspidsede svedne stolper, eller snarere rafter (fig. 5). Huset har været 2 m bredt og ca. 3 m langt ved basis. Bygningens helt symmetriske placering over graven viser, at de to anlæg udgør en samlet konstruktion.

Raftehullerne viste sig som relativt tydelige runde til ovale lerede fyldskifter med en diameter på 20-25 cm (fig. 7). Raftesporene, som var 10 cm i diameter, fandtes centralt i hvert fyldskifte i form af løs gråbrunt sandet ler, som yderst var omgivet af en 1-2 mm tynd trækulsstribe (5). At dømme efter den ensartede fyld er alle raftehullerne samtidige. Der var ialt 17 raftehuller rundt om graven (fig. 5). Ca 0,5 m fra gravens langsider fandtes 7 huller til hver side; de tre placeret noget udenfor gravens hjørner. Endvidere var der et sæt rafter midt for både gravens øst- og vestgavl.

Fig. 6: Gravgaverne frilagte i grav A1's vestende.

The grave goods exposed at the west end of grave A1.

Fig. 7: Tværsnit i to af dødehusets skrånende siderafter.

Cross-section of two of the sloping side rafters of the mortuary-house.

Raftehullerne var ikke placeret helt symmetrisk omkring graven. De syv nordlige huller var placeret anderledes end de sydlige. Af rafterne i hjørnerne manglede den mod syd, hvilket sandsynligvis skyldes, at den blev overset og bortgravet ved prøvegravningen i 1977. Afstanden mellem rafterrækkerne i langsidernes rafter var ca 2 m, medens afstanden mellem gavlstolpeparrene var 3 m.

Behandles teltkonstruktionen ud fra rafternes ensartethed m.h.t. type og hældning fås en næsten symmetrisk åskonstruktion omkring graven. Teltets ås har således været båret af de to lodrette stolper midt for gravens gavle, dvs. A1,7 og A1,17. Rafterne i A1,6 og A1,16, som havde hældning ind mod graven, var således med til at stabilisere bygningen i længderetningen. Teltets sider udgøres af de skrånende siderafter, hvoraf der findes fem i sydsiden og fire i nordsiden. Afstanden fra den sydlige og henholdsvis nordlige række indtil midterstolpernes forbindelseslinie mellem A1,7 og

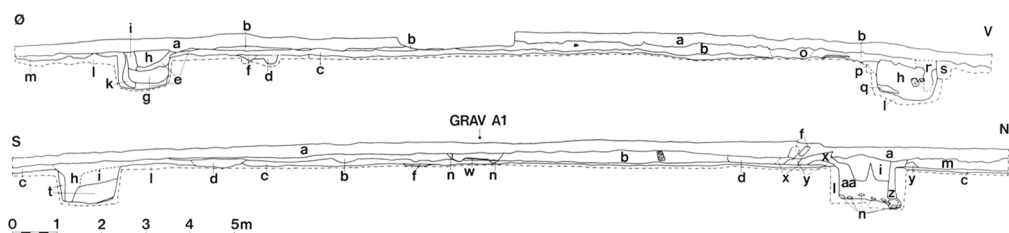

Fig. 8: Gantruphøjens hovedprofiler: a: Pløjelag. b,o: Højfyld. Heterogen gråt til gult sandet muld med skråtstillede tørvestriber. c: Gammelt vegetationslag. Lysebrun sandet muld spættet med lysegråt og gult sand. Øverst 1 cm tyk vegetationsstribe. d: »sænkning«. Homogent lysebrun muld med trækulsstriber. e,h,i,g,t,aa: Ringgrøtffyld. Meget varierende fra sand til ler med mere eller mindre muldindblanding. h,z, og måske r: Stolpespor. Fyld som i ringgrøft, men mere homogen og lidt mørkere. x,y: Opgravet materiale fra ringgrøften, dvs. rent undergrundssand og -ler. f: Fyldskifter ældre end højen. I alle tilfælde fyldt med sortbrunt leret/sandet muld med trækul og aske. k: Rødlig udfældning fra stolper i ringgrøft. m: Udbløjet højfyld. Mørk fedtet muld. n: Homogent gråt sand ved grav A1. u: Kistelæg/bund i grav A1. w: Rødblunt sand. Nedsivning fra kistespor i A1. l: Undergrund. Varierende fra gruset sand til gult ler.

The Gantrup mound's main profiles:

- a) Plough layer
- b) & o) Mound fill. Heterogeneous grey to yellow sandy loam with inclined turf strips.
- c) Old vegetation layer. Light brown sandy loam flecked with light grey and yellow sand. Top: 1 cm-thick vegetation band.
- d) »Subsidence«. Homogeneous light brown mould with charcoal bands.
- e) h), i), g), t), aa) Circular trench fill. Very varied, from sand to clay with greater or lesser mould content.
- h), z), and perhaps r) Post traces. Fill as in circular trench, but more homogeneous and slightly darker.
- x), y) Material from the digging of the circular trench – i.e. pure sub-soil sand and clay.
- f) Layers older than the mound. In all cases including abundant brown-black clayey/sandy loam with charcoal and ash.
- k) Reddish deposits from the posts in the circular trench.
- m) Ploughed-down mound-fill. Dark heavy mould.
- n) Homogeneous grey sand near grave A1.
- u) Coffin layer/ bottom of grave A1.
- w) Red-brown sand. Percolation down from coffin-traces in A1.
- l) Sub-soil. Varies from gravelly sand to yellow clay.

A1,17 er konstant og præcis 1 m. Rafternes hældning varierer noget, men eftersom det er tynde rafter hvis tykkeste ende må være den nedgravede, har de øverste ender sikkert været bøjet mod hinanden. Teltbygningens højde kan derfor ikke angives præcis, men den har antagelig været omkring 2 m. De yderste rafter i henholdsvis øst- og vestrækken har formentlig stabiliseret bygningens sider. Samme funktion kan de mindre rafter i henholdsvis nord- og sydsiden have haft.

Over graven har således stået en teltformet let bygning, hvis sider sandsynligvis har været beklædt med strå, måtter eller lignende. Der var ingen spor efter sidebeklædningen, men at dømme efter rafternes tykkelse må den have været forholdsvis let.

Højen

I og omkring grav og dødehus fandtes et 5-25 cm tykt tørveagtigt højfyldslag af grågult til gråbrunt sand og ler med mørkebrune næsten sorte 0,5-1,0 cm tykke vækstlag (fig. 8). Højfyldens farve, konsistens og indhold varierende meget. Variationen af højfyldslagets tykkelse skyldtes udelukkende nedpløjningen. Mod øst var fylden således flere steder helt bortpløjet og næsten overalt sås den lyse højfyld som pletter i det nuværende pløjelag.

Under højfylden var det gamle vegetationslag bevaret som et 4-15 cm tykt homogent gråt sandet muldlag, øverst afgrænset af en 1 cm tyk sort

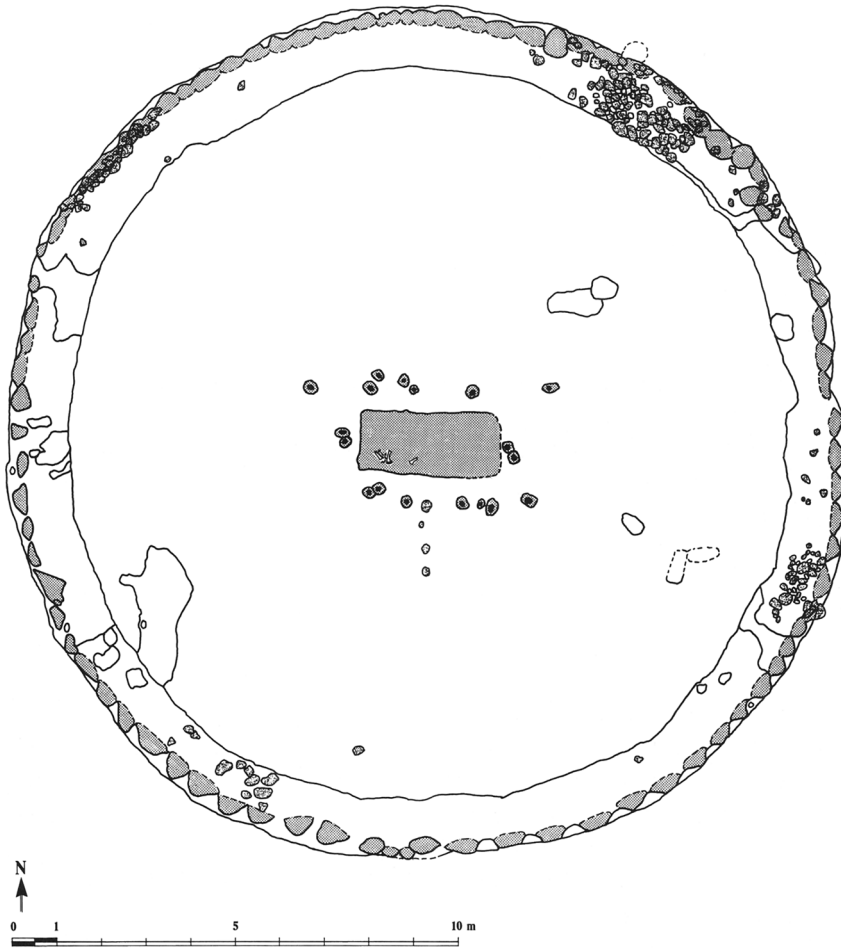

Fig. 9: Plan af hele anlægget. Grav, raftehuller i dødehus og stolper i ringrøften er fremhævet med raster.

Plan of whole construction. Grave, rafter-holes in the mortuary-house and posts in the circular trench are indicated with shading.

vegetationsstribe (9). Højfylden og vegetationslaget begrænsedes til området indenfor ringgrøften. Udenfor højen var pløjelaget overalt meget tykt og af en mørk fed tørvelignende konsistens. Dette må tilskrives højens udpløjning.

Tre af fire hovedprofiler viste en let sænkning ca. 2,5 m indenfor ringgrøften (fig. 8). Fylden i sænkningerne bestod af lysebrunt homogent muld med trækulspartikler. Sænkningerne var ikke synlige i fladen, og grænserne var diffuse såvel indad mod højfylden, som udad mod ringgrøften. Da stratigrafien ikke klart viste forholdet mellem sænkningerne, den gamle overflade og højfylden, kunne deres betydning ikke klarlægges.

Ringgrøften

Højen afgrænsedes yderst af en cirkulær ringgrøft med en ydre diameter på 19 m og en indre på 17,4 m (fig. 8, 9 & 10). Efter et par afrensinger fremtrådte yderst i grøften sporene af en palisade rejst af en række tætstillede stolper, sandsynligvis kløvede stammer (fig 11).

Ringgrøftens fyld bestod af heterogent muldblandet sand og ler, hvis indbyrdes forhold varierede meget. Af tværsnit i ringgrøften fremgik, at grøften havde rette til let konvekse sider og flad til let afrundet bund (fig. 8

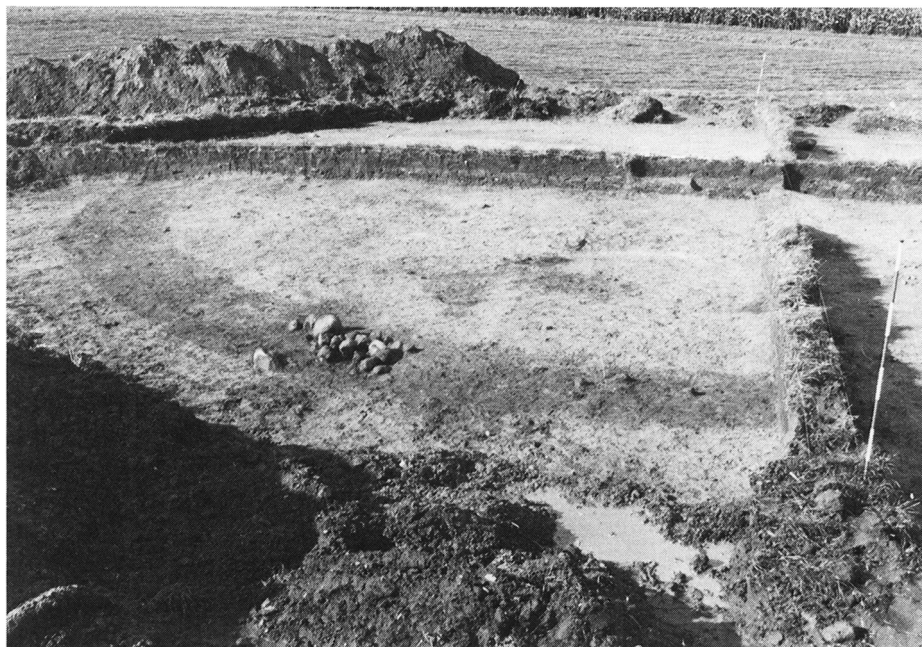

Fig. 10: Ringgrøftens sydøstlige del set fra øst.

The south-eastern part of the circular trench, seen from the east.

Fig. 11: Stolpespor i ringgrøftens yderkant.

Post-traces in the outer edge of the circular trench.

& 12). Grøften var hele vejen rundt nøjagtig 90 cm dyb, målt fra det nuværende pløjelags underkant. I alle tværsnit sås den gamle overflade gennemskåret af ringgrøften. Derimod var det vanskeligere at få sikre iagttagelser af ringgrøftens forløb i forhold til højfylden. I den vestlige profil konstateredes højfylden helt ud til stolpesporenes bagside, medens den i de øvrige profiler var bortpløjet inden ringgrøftens begyndelse (fig. 8). Den lyse højfyld fandtes ikke udenfor ringgrøften eller dens palisade, hvilket må betyde, at palisaden omkransede den indenfor liggende høj. Der var ikke tegn på sekundære opgravninger, eller på at grøften havde stået åben gennem længere tid.

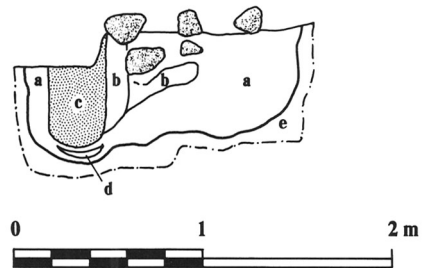
Stolpesporene i palisaden indeholdt samme fyld som ringgrøften, men den var generelt mere homogen og lidt mørkere på grund af et større muldindhold. Desuden indeholdt fylden i stolpehullerne små mængder trækul (5).

Fig. 12: Foto og tegning af tværsnit i ringgrøftens sydlige del. a: Heterogent gulligt sandet ler (grøftefyld). b: Homogent sandet ler (grøftefyld). c: Mørkebrunt sandet ler (stolpespor). d: Grågult sand. e: Undergrund.

Photo and drawing of section through the southern part of the circular trench.

- a: trench-fill: heterogeneous yellowish sandy clay.
- b: trench-fill: homogeneous sandy clay.
- c: post-traces: dark brown sandy clay.
- d: grey-yellow sand.
- e: sub-soil.

Stolpesporene afgrænsedes på ydersiden af et 5-10 cm bredt rødt lag. Den rødlige farves intensitet varierede og afgrænsingen ind mod stolperne var diffus. Laget konstateredes kun langs stolpernes yderside og halvt ind imellem dem.

Rødfarvningen er ikke fremkommet ved en afbrænding af stolperne. Det drejer sig snarere om en farveudfældning i forbindelse med stolpernes forrådnelse (5). Eftersom den rødlige farve ikke er konstateret på stolpernes inderside, må det skyldes en forskel på stolpernes for- og bagside. Det mest sandsynlige er, at stolperne har været kløvede træstammer, hvor den konvekse barkside har vendt udad. Rødfarvningen kan derfor skyldes kemiske forbindelser opstået som følge af stolpernes forrådnelse. En støtte for

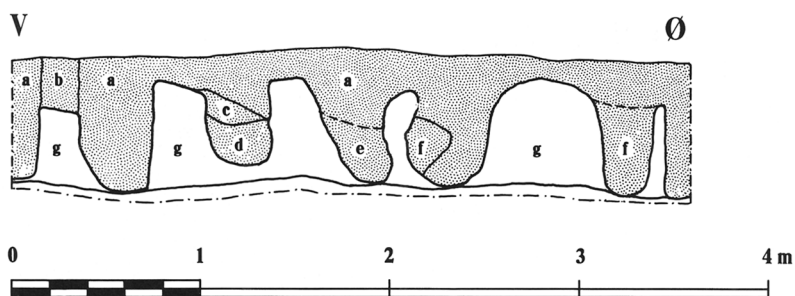

Fig. 13: Længdesnit i ringgrøften. a-f: Stolpespor. Bogstaverne markerer forskelle i sand-ler-muld forekomsterne. g: Gult til gulbrunt ler med enkelte muldpletter (grøftefyld).

Longitudinal-section of the circular trench.

a-f: Post-traces. The letters mark the differences in the occurrences of sand-clay-mould.

g: Trench-fill: Yellow to yellow-brown clay with occasional patches of mould.

denne antagelse fandtes i tværsnittene af ringgrøften, idet den røde farve her kunne følges fra top til bund langs stolpernes yderside.

I tværsnittene sås de fleste steder tydelige spor af de lodrette stolper. Sporene var ved hovedprofilerne ret forskellige, da tværsnittene her var anlagt tilfældigt i forhold til de stolper, der blev snittet. I det sydvestlige tværsnit derimod og i profilen på den nordre hovedprofils bagside var tværsnittene lagt midt i stolperne. Det fremgik her, at stolperne var med lige sider og let afrundet bund, ca 30 cm i diameter (fig. 12).

Der blev gravet to længdesnit, et mod nord og et mod syd. Begge snit gav samme indtryk som tværsnittene, nemlig en grøft med næsten lige bund og ret ensartede stolpespor. Stolpesporene var tydeligst hvor længdesnittet var lagt indefra (fig. 13). Her sås tydelige spor af 30-40 cm brede stolper, alle lodrette med lige eller let afrundet bund. Afstanden mellem de enkelte stolper var 30-60 cm, langt hyppigst omkring 30 cm. Omregnet stod der 3-4 stolper for hver to meter ringgrøft. Det betyder, at der hele vejen rundt har stået 90-100 stolper.

Stenlægninger

Stenlægninger fandtes i ringgrøften mod nordvest, nordøst, sydvest og sydøst (fig. 9). Stenlægningernes placering midt imellem verdenshjørnerne og deres indbyrdes ligheder var påfaldene. Med hensyn til det sidste aspekt var stenlægningerne diagonalt overfor hinanden næsten ens. Stenlægningerne mod nordvest og sydøst bestod af nævestore sten, de fleste med en diameter på ca. 10 cm, lagt i ét lag og i en enkelt række, hvorimod stenlægningerne mod nordøst og sydvest bestod af 2-3 lag hovedstore sten udlagt i en større flade (fig. 14). I alle tilfælde lå stenlægningerne enten indenfor

Fig. 14: Den store stenlægning i ringgrøftens sydvestlige del. Set fra vest.

The large stone arrangement in the south-western part of the circular trench. Seen from the west.

palisaden eller imellem dens stolper. Den sydvestlige stenlægning fjernedes helt og grøften under den tømtes til bunds, uden at der derved fremkom fund eller strukturer, som kunne forklare den.

Det lykkedes ikke at klarlægge stenlægningernes funktion eller betydning. En forklaring kunne være, at stenene skulle støtte stolperne i palisaden. Det kan så blot undre, at de ikke fremkom flere steder i forbindelse med ringgrøften. En anden mulighed kunne være, at stenlægningerne støttede eller bar en konstruktion. Sporene af en sådan må imidlertid forlængst være fjernet. Spørgsmålet om stenlægningernes funktion eller betydning må derfor indtil videre stå åbent (10).

Øvrige anlæg

Enkelte anlæg, som alle fandtes under højen, dog uden sikker relation til denne, blev ligeledes undersøgt (fig. 9). Det drejer sig om lave fladbundede trækulsholdige fyldskifter, der alle var let nedgravede i undergrunden. Fyldskifterne er ældre end gravkomplekset og må betegnes som tilfældige aktivitetsspor af ukendt alder.

Under det centrale gravanlæg fandtes i undergrunden talrige ardspor på kryds og tværs. Ardsporene er ældre end både grav og dødehus, idet dødehusets rafter i flere tilfælde skar disse. Det kunne ikke afgøres, om ardsperene stammede fra agerbrug eller der var tale om spor af rituel pløjning af området forud for gravlæggelsen.

Konklusion

Gantrup-komplekset skal opfattes som et samlet gravminde bestående af en centralgrav i form af en plankekiste med dødehus, dækket af en høj, som yderst afgrænses af en ringgrøft med palisade af lodretstående stolper.

Selvom der under højen fandtes ældre aktivitetsspor indikeres samtidigheden mellem grav og dødehus af dødehusets helt symmetriske placering over graven. Dødehusets rafter var endvidere gravet gennem de underliggende ardspor og enkelte af rafterne stod stadig som jordfrie huller umiddelbart under det nuværende pløjelag. Der har således ikke været dyrket på stedet i tidsrummet mellem anlæggelsen af graven og dødehuset.

Jordfæstegraven må udfra sin centrale placering, den indskredne højfyld, der var fuldstændig som den omgivende, og det faktum at højfylden flere steder forbandt grav og dødehus, opfattes som anledning til hele byggeriet. Graven har uden tvivl været højdækket, spørgsmålet er, om det tilhørende dødehus også har været det, eller det har haft en foreløbig funktion som beskyttelse af graven evt. medens ringgrøften blev gravet.

Mest taler for, at både grav og dødehus var dækket af højen. Tørvene nærmest dødehuset synes således at have haft samme hældning som de nedgravede rafter, hvilket må betyde, at tørvene var lagt op mod dødehusets skrånende sider. Da der ikke er spor efter nogen opgravning eller afbrænding af dødehuset og de svedne rafteender antagelig skyldes, at gravlæggerne via svidningen ville konservere rafterne, så de kunne stå endda i nogen tid efter gravlæggelsen, taler mest for, at både grav og dødehus var dækket af en høj. I så fald må den overliggende høj have været mindst to meter høj.

Højen har hele vejen rundt været omgivet af en palisade af tætstillede kløvede stammer. Til rejsningen af dette bygningsværk har der været anvendt 45-50 forholdsvis store træer. Palisadens højde er ukendt, men at dømme efter stolpernes funderingsdybde har den været anelig, formentlig 2-3 m. Den kan dog også have været væsentlig lavere og haft samme funktion som en randstenskæde.

Der var ingen sikre indgange i palisaden. Der var dog visse steder korte ophold i stolperækken, men disse var alle så minimale, at de ikke kunne betegnes som sikre. Den del af stolperne som var over jorden kan have været bredere end den nedgravede ende viser. Vi må således forestille os hele anlægget som en mindst to meter høj formodentlig kuplet høj, hele

vejen rundt omgivet af en kraftig palisade bygget af kløvede stammer, som vendte den konvekse barkside udad.

Det var vanskeligt ud fra stratigrafien sikkert at afgøre, i hvilken rækkefølge de forskellige elementer i dette samlede gravkompleks blev bygget. Ældst er uden tvivl det centrale gravanlæg. Rækkefølgen i anlæggelsen af højen og ringgrøften kunne derimod ikke afgøres med sikkerhed. Ringgrøften hører dog helt sikkert til komplekset, da den lyse højfyld, som forbandt grav og ringgrøft ikke fandtes udenfor grøften. Ringgrøften er således ikke et sekundært anlæg gravet gennem en eksisterende høj evt. i forbindelse med en nu bortpløjet yngre grav.

Hvadenten ringgrøften gravedes før højen rejstes, eller omkring den færdige højs fod, må palisaden dog repræsentere sidste fase af byggeriet. Af praktiske grunde havde det været næsten umuligt, at opføre højen efter at palisaden var rejst.

I forbindelse med, at man omkring og i enkeltgravskulturens høje er begyndt at undersøge større flader, er der fremkommet mange konstruktioner, som ikke tidligere var kendte eller ihvertfald sjældent påtrufne. Ringgrøfter, palisader og flere typer af dødehuse er anlæg, som giver indblik i en dødekult, som tidligere forekom enkel, ja måske simpel, men nu viser sig at være endog meget kompliceret.

Ringgrøfter under og omkring gravhøje kendes efterhånden i stort antal (11). De er især almindelige i den ældre del af enkeltgravskulturen, hvilket også er tilfældet her, idet Gantrup graven kan dateres til ældre bundgravstid. Ringgrøfterne kendes i mange udformninger, både med og uden stolper, med variende stolpesætning, med sekundære opgravninger, afbrændinger o.s.v. (12)

Ringgrøften i Gantrup anlægget viser således lighedspunkter med andre ringgrøfter. Den adskiller sig især ved sin regelmæssighed og store dimensioner. Med en ydre diameter på 19 m må den betegnes som et overordentligt stort anlæg, såvidt vides, det største af sin art i Danmark (13). I vores naboområder – Holland og Nordtyskland – hvor ringgrøfter fra samme tid er talrige og velundersøgte, findes der heller ikke paralleller i samme størrelsesorden (14). Gantrupanlæggets ringgrøft er da formentlig den største, der kendes fra enkeltgravskulturen i Nordeuropa.

Dødehuset har også paralleller, selvom gravkonstruktioner af denne art generelt synes sjældnere end ringgrøfter og af en næsten ligeså stor variation. Således kendes meget kraftige bygninger med eller uden indgange (15), men også spinklere konstruktioner, f.eks. i form af de noget problematiske bikubegrave eller kuppelgrave, dvs. cirkulære gren- eller stolpehytter (16). Regulære teltbygninger synes sjældne. Dog findes et nyligt udgravet næsten sikkert parallelt fund fra Stendis i Ringkøbing amt (17), samt i et par tilfælde antydninger af lignende konstruktioner (18). Da stolpesporene

i Gantruphuset først var sikkert synlige i undergrunden, er det dog muligt, at spinkle dødehuse af denne type er blevet overset ved ældre undersøgelser.

Gantruphøjen har vist vigtige nye aspekter af enkeltgravskulturens grave og gravskik. Ringgrøftens udformning med dens regelmæssige cirkulære form og den ensartede dybde hele vejen rundt, vidner om et stykke præcisionsarbejde, som ikke står tilbage for hverken tragtbægerkulturen eller den efterfølgende dolktid.

Opførelsen af anlægget har været meget ressourcekrævende, hvad angår tømmer og arbejdskraft. Færdigbygget har højen med den massive træpalisade kunnet ses viden om. Den person, som anlægget blev opført for, må således have haft en særlig position eller status, der berettigede til et sådant gravminde. Denne position afspejles da også i gravudstyret, hvor forekomsten af hele tre økser – den ene en overordentlig smukt forarbejdet stridsøkse, de to andre typer som hver for sig er sjældne i enkeltgravene – hører til blandt de rigeste gravudstyr fra perioden (19). Der er således næppe tvivl om, at det er den afdødes status, der har været anledning til det store anlægsarbejde.

NOTER

- 1) Kornets arkæologi. Skalk nr. 5 1977 s. 5.
- 2) Nationalmuseets sognebeskrivelse, sb.nr. 61, Voerladegård sogn. Tyrsting herred, Skanderborg amt.
- 3) Sagen bærer journalnr. HOM 319. Gdr. Kristian Knudsen takkes for sin store forståelse og interesse for udgravningen. I undersøgelsen deltog gennem kortere og længere tid: Mariann Hahn Thomsen, Gitte Kjeldsen, Karen Margrethe Hornstrup, Anders Horsbøll Nielsen, Per Busk Yde, Ole Schiørring, Arne Mikkelsen og forfatteren. Ole Schiørring og Søren Gottfred Petersen, Horsens Museum, samt Steen Hvass, Vejle Museum, har ydet værdifulde råd og vejledning i både udgravnings- og bearbejdningsfasen.
- 4) Grænserne var så uklare i gravens østende, at knap $\frac{1}{2}$ m² af sydøsthjørnet blev fjernet inden anlæggets karakter erkendtes. Anlægget kan derfor have været lidt kortere i denne ende, end det er vist på fig. 6 og 9. Da afgravningen foregik i meget tynde lag, er der dog næppe fjernet genstande i denne ende af graven.
- 5) Ved udgravningen blev der taget prøver af træspor i kisten, i dødehuset og i palisadens stolpespor, samt en del jordprøver. Alle prøverne er venligst bestemt af museumsinspektør C. Malmros, NM VIII, hvis konkluderende kommentar her bringes i sin ordlyd: »Fra enkeltgravhøjen ved Gantrup er trærester bevaret i enkelte tilfælde i form af meget nedbrudt, mineraliseret ved. Der foreligger en prøve (X 12) af et trælag fra kisten i grav A 1, der ikke kan bestemmes. Spor af en stolpe A 1,14 i dødehuset er formodentlig af *Quercus* eg (X 25). Denne træart er almindeligt benyttet til kister og stolper i enkeltgravskulturens gravanlæg.

I jordprøver fra andre stolpehuller i dødehuset og ringgrøften A 2 er ikke iagttaget vedstrukturer. Små stk. trækul er fundet sammen med ovennævnte prøve fra kisten i grav A 1 samt i 4 stolpehuller i ringgrøften. Det drejer sig om følgende arter (slægter): *Corylus* hassel, *Tilia* lind, *Fraxinus*? ask og *Betula* birk. Det ringe antal stykker og tilstedeværelsen af flere arter i samme stolpehul (X 23) synes at udelukke, at trækullet stammer fra selve stolperne; antagelig er der tale om bålrester, som tilfældigt er kommet ned ved anlæggelsen af graven og stolpehullerne. – Trækulsprøverne vejer for lidt til at kunne benyttes til konventionel C-14 datering. Undersøgelse af forskellige prøver af

- undergrunden viser at denne er ret afvekslende fra leret morænesand til sandet moræneler. Der er stedvis bl.a. omkring stolpespor foregået en udvaskning og iltning af undergrunden, som har medført, at det oprindelige blåler er iltet til rødler.
- 6) Glob, P.V.: Studier over den jydsk enkeltgravskultur. Aarb. Nord. Oldk. 1944 s. 33 ff.
 - 7) Glob, P.V. 1944 anf. arb. s. 164.
 - 8) Glob, P.V. 1944 anf. arb. s. 60
 - 9) Der er taget to pollenserier i det gamle vegetationslag. Prøverne er magasineret på NM VIII med henblik på senere bestemmelse.
 - 10) Stenlægningers og stolpehegns funktioner og betydninger er indgående behandlet af Harald Andersen: Fra tomten af en sløjfet høj. KUML 1952 s. 162 ff. Bemærk i denne forbindelse stenlægningerne på fig. 20 s. 166 i det anførte arbejde.
 - 11) Et udtryk for hvor almindelige ringgrøfter er, kan fås ved at sammenligne antallet af fundne ringgrøfter fra enkeltgravskulturen de sidste få år. Tallene stammer fra Arkæologiske Udgravninger i Danmark. 1984: 1, 1985: 4, 1986: 2, 1987: 4.
 - 12) En del ringgrøfter er udførligt publiceret: Se f.eks. P.V. Glob: 1944 anf. arb. s. 170 ff., Madsen H.J.: To dobbeltgrave fra jysk enkeltgravskultur. KUML 1953 s. 249-260. Becker C.J.: Stenaldergrav ved Gabøl. KUML 1953 s. 155-164. Andersen H.H.: Sløjfede enkeltgravshøje ved Stejlgård. KUML 1961 s. 19-23. Vorting H.C.: Et usædvanligt enkeltgravsanlæg ved Veldbæk. Mark og Montre 1973 s. 5-9. Andersen N.H.: To grave fra tidlig enkeltgravskultur i Sarup. Fynske Minder 1978 s. 7-16. Rostholm, H.: Oldtiden på Herning egnen. 1982 s. 39 ff. Desuden findes flere ringgrøfter omtalt i museernes årsberetninger.
 - 13) Danmarks næststørste ringgrøft er i 1985 udgravet ved Lille Mølle i Levring sogn, Lysegård herred, Viborg amt (VSM journalnr. 329 E). Her var ringgrøften c 17 m i udvendig diameter. Ringgrøften havde en lidt anden karakter end i Gantrup anlægget; der var bl.a. ikke anydninger af stolper i den. Centralt i ringgrøften fandtes VNV-ØSØ orienteret stenleje til en bulkiste. Graven indeholdt ingen oldsager og kan derfor ikke sikkert dateres. (Udgraveren lærer Anders Willemoes, Viborg, takkes for at have gjort mig opmærksom på anlægget og for at have stillet beretning og tegninger til rådighed).
Den tredje største ringgrøft udgravedes i 1989 ved Fyel Mose, ca. 1,7 km sydvest fra Gantrup højen (Journalnr. HOM 349). Ringgrøften var 1 m bred med stolpesætning fuldstændig som i Gantrup anlægget, var 14 m i diameter. Desværre var ringgrøftens centralområde forstyrret af en jernalder brandgrav, så der var ingen primærgrav bevaret. Den store lighed med Gantrup ringgrøften antyder dog en vis samtidighed med denne, således at en datering til enkeltgravskultur er sandsynlig.
En ringgrøft på 12,5 m er udgravet af Esbjerg Museum i 1983, jvf. Årsberetning fra Esbjerg Museum 1983 s. 8. Da der desværre heller ikke var bevaret daterende gravanlæg her, er den hidtil næststørste sikkert daterede enkeltgravsringgrøft fra Velbæk, jvf. Vorting, H.C. 1973 anf. arb.
I forbindelse med eftersøgningen af store danske og udenlandske ringgrøfter vil jeg takke museumsinspektørerne Niels H. Andersen, Mogens Hansen, Hans Rostholm og Palle Siemen, samt lektor Torsten Madsen for henvisninger til fund og litteratur.
 - 14) Mange af de hollandske ringgrøfter er publiceret i to oversigtsværker: van Giffen, A.E.: Die Bauart der Einzelgräber. Mannus Bibliothek Nr. 44 1930, Teil I & II. Og i Lanting, J.N. & J.D. van der Waals: Beaker Culture Relations in the Lower Rhine Basin. Glockenbechersymposium. Oberreid 1977.
 - 15) Jørgensen E.: Gravhusenes problem, Skalk nr. 3, 1981 s. 4-9. Jørgensen E. Brydningstid. Skalk nr. 2 1985 s. 3-8. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1987 nr. 1987, 357 & 457.
 - 16) Glob P.V. 1944 anf. arb. s. 171. Neumann, H.: Trækonstruktioner over grave fra stenalderens slutning. Haderslev Amts Museum nr. 10, 1963 s. 20-31. Thrane, H.: Stenalderens fladmarksgrave under en bronzealderhøj ved Gadbjerg. Årb. Nord. Oldk. 1967 s. 42 ff. og 59 ff.
 - 17) Arkæologiske udgravninger i Danmark 1986 nr. 429.
 - 18) Glob P.V. 1944 anf. arb. s. 166.
 - 19) Glob P.V. 1944 anf. arb. s. 174.

SUMMARY

Ganstrup

A mound from the Single-Grave culture with a circular trench and a grave with a mortuary house

The article deals with the results of an excavation of a ploughed-down mound which was discovered by aerial photograph in 1977 (fig. 1) (1, 2, 3). The mound consisted of four parts. There was one central grave with a mortuary house attached, covered by a light-coloured mound built up of peat, and surrounded by an entirely circular trench with an outer palisade of vertical-standing posts.

The central grave was an interment grave, east-west in axis, about 2.5 m long and 1.1 m wide (figs. 2, 3 and 6). At a depth of 10 cm traces were found of a partially burnt/singed plank-coffin and of grave-goods in the south-west corner (4-5). The latter included a battle-axe (Glob type F2) (6), a hollow-ground thick-butted chisel, one small amber bead, 7 more-or-less even-sized flint chips and a small thin-bladed flint axe (figs. 4, 5). There was no trace of the dead body, but the grave-goods revealed that this was a man's grave (7). By means of the battle-axe the grave can be dated to the early Bottomgrave period (8).

Around the grave there had stood a rectangular tent-shaped mortuary-house, about 2 × 3 m, built out of pointed singed rafters (figs. 6, 7) (5). The mortuary-house was probably covered with a light side-cladding in the form of mats, thatch or something similar. Of the mound which had existed above it only a 4-20 cm-thick layer remained (fig. 8). In several places the mound had completely disappeared and the old vegetation layer which had been underneath it lay directly under the plough-layer (9). In a couple of the main profiles a slight subsidence immediately within the circular trench was observed. The significance of this could not be determined.

The mound was encircled, for the whole of its circumference, by a completely circular trench with an outer diameter of 19 m (figs 9, 10). the circular trench was 1.4 m wide and outside it, all round the circle, there was a continuous palisade constructed of vertical, probably split, trunks, which had been placed with the convex bark side outwards (figs. 11, 12, 13).

The circular trench is the largest known so far of its kind in Denmark – and maybe even in northern Europe – from the Single Grave Culture (11-14). The structure's size is no doubt primarily due to the status of the buried man; the perfect battle-axe, the chisel and the thin-bladed axe, which are all individually rare objects in the range of Danish grave-finds, show that the dead person was buried with grave-goods of above-average quality (18-19).

Orla Madsen
Horsens historiske Museum

Tegning: Søren Gottfred Petersen
Oversættelse: Joan Davidson

